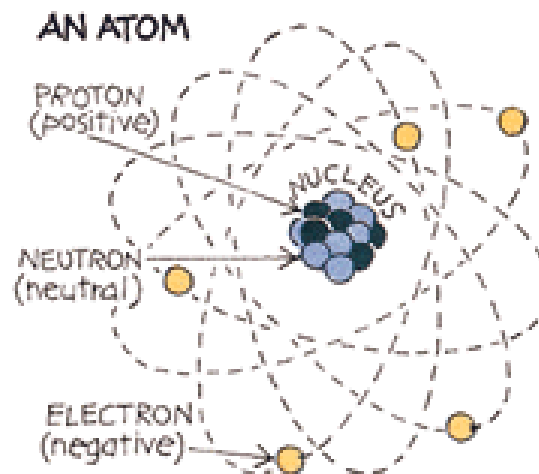
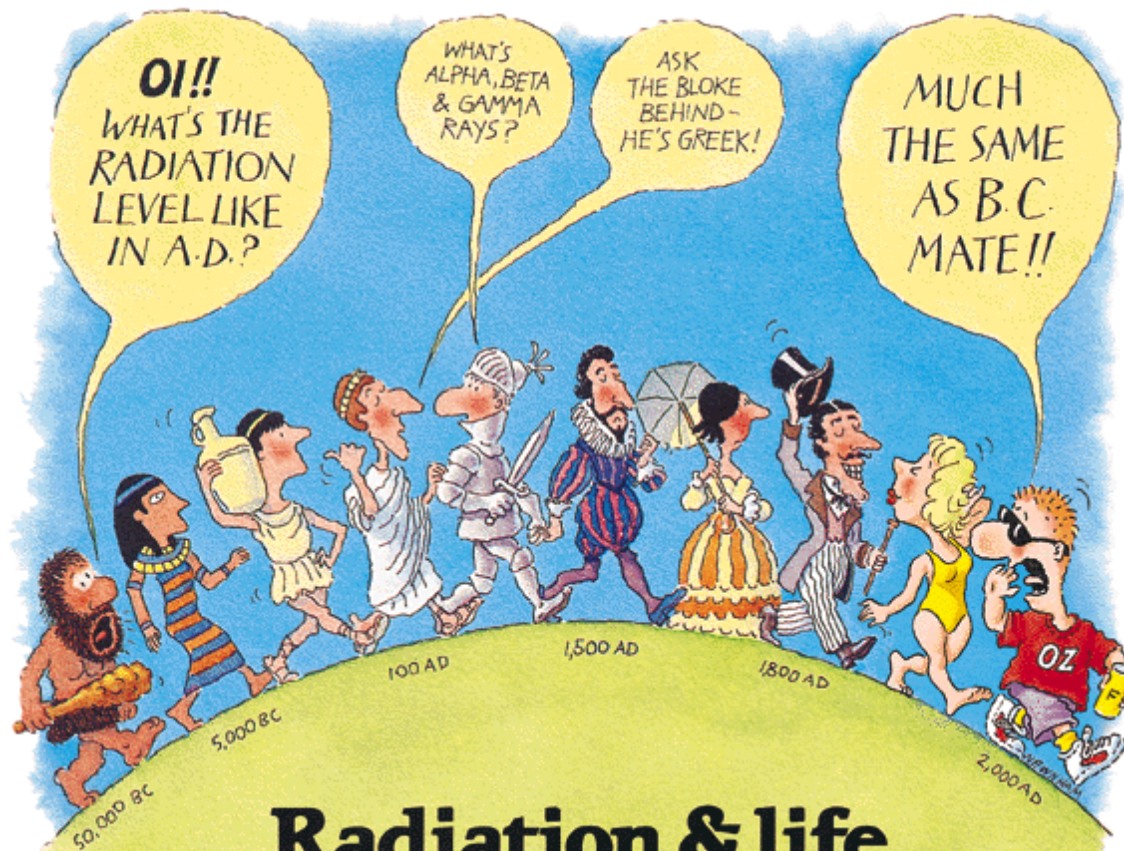

Úvod do radiační patofyziologie

Radiation & life

"Life on earth has developed with an ever present background of radiation. It is not something new, invented by the wit of man; radiation has always been there."

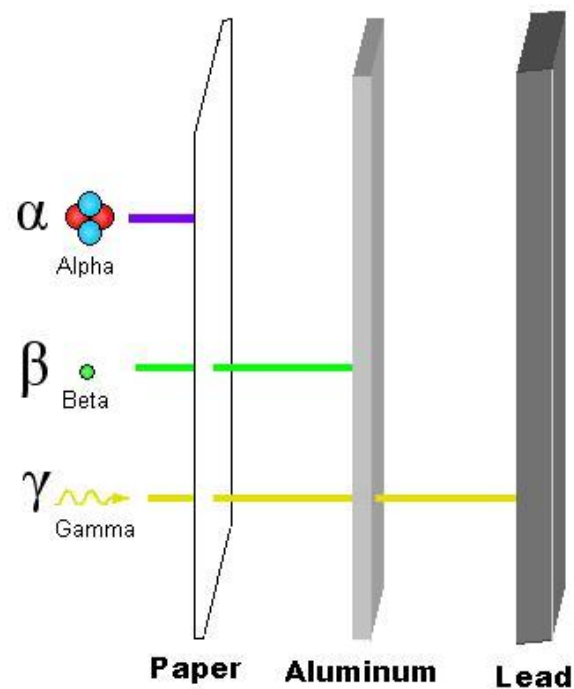
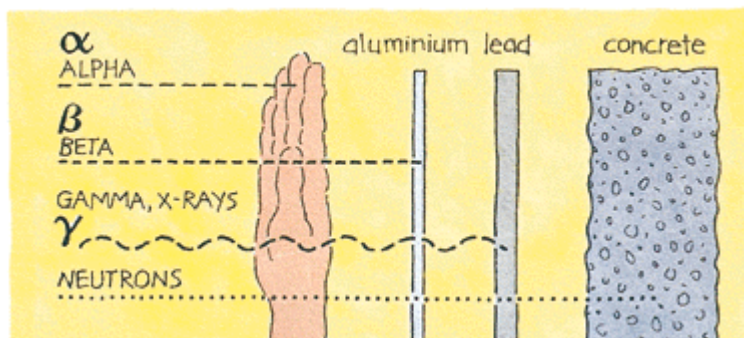
Eric J Hall, Professor of Radiology, College of Physicians and Surgeons, Columbia University, New York. "Radiation and Life".

Ionizující záření

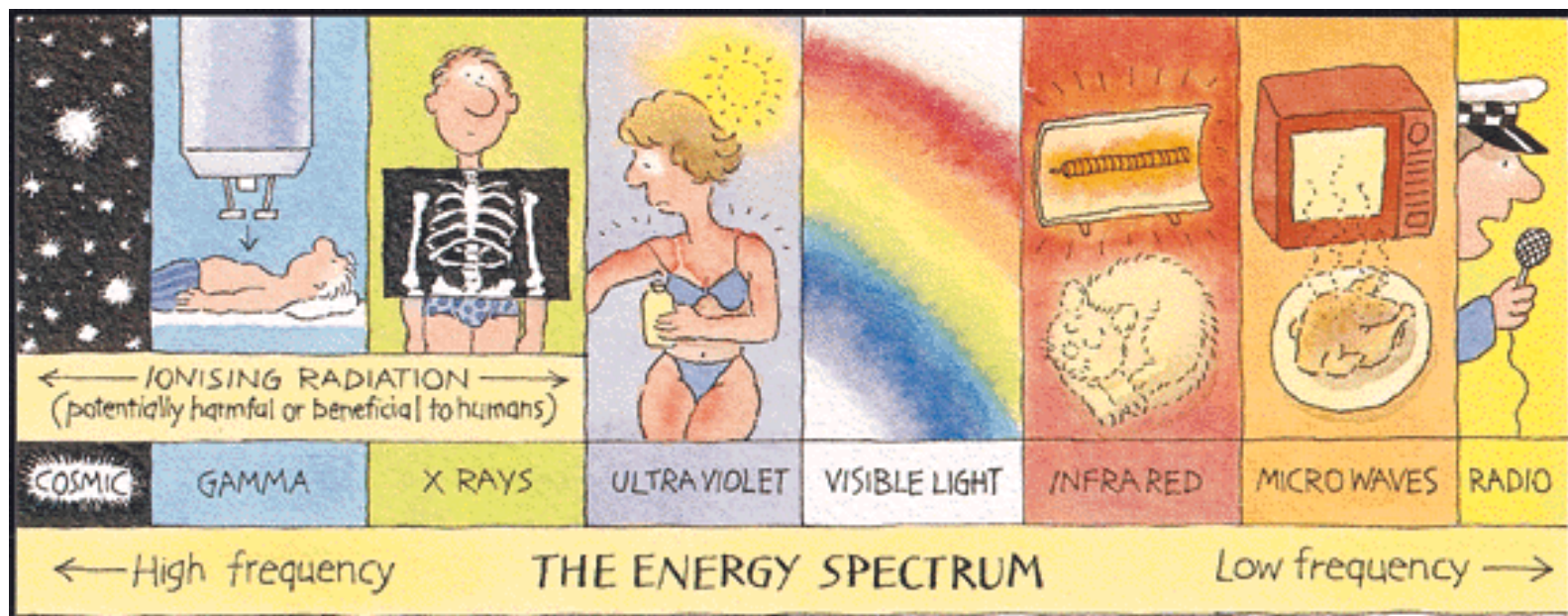
- Záření emitované radioaktivními nuklidy představuje proud hmotných částic resp. fotonů
- Elektromagnetické nebo korpuskulární záření, které při průniku hmotou vyvolává ionizaci (musí mít dostatečně vysokou energii).
- Energie je v rozmezí keV-MeV
- Současně dochází k excitaci atomů a molekul prostředí

Druhy ionizujícího záření

- Korpuskulární α , β , neutrony
- Elektromagnetické γ

Energetické spektrum záření

Ionizace vs. excitace

- Oba typy interakcí jsou velice rychlé
- Vznikají v poměru 1:2
- Záření není omezeno jen na radioaktivní nuklidy, ale stejně se chová i rtg záření, částice z urychlovačů i kosmické záření

Ionizující záření

- Pro IZ se velice často používají i jiné názvy
- Jaderné záření
- Radioaktivní záření

Absorpce, dosah záření, absorpční křivky

- Částice odevzdává postupně látce svoji energii až nakonec ztratí schopnost ionizovat a excitovat – dochází k absorpci
- Tloušťka vrstvy, která úplně absorbuje záření se označuje jako dosah záření

Jednotky

- Energie sdělená látce je podstatou všech metod měření IZ.
- Veličinou vyjadřující velikost sdělené energie je dávka záření:

$$D = dE / dm$$

(J.kg⁻¹) – Gray (Gy)

V praxi se měřené dávky pohybují v širokém rozmezí

Jednotky

- MeV, jednotka energie
- Roentgen, jednotka expozice [C/kg dry air]
- Becquerel, aktivita [s^{-1}] $\approx$ Curie
- Gray, dávka [J/kg] $\approx$ rad
- Sievert, dávkový ekvivalent [J/kg] $\approx$ rem

Jednotky

- Dávkový ekvivalent = dávka * konstanta
- Konstanta
  - $\gamma, \beta, X = 1$
  - neutrony = 10
  - $\alpha = 20$

Zdroje ionizujícího zařízení?

- Přirozené
  - kosmické
    - expozice roste s nadmořskou výškou
  - solární
    - zejm. γ -záření
  - pozemské zdroje
    - radioaktivní rozpad přirozených radioizotopů (půda a skála)
  - Radon
    - plyn, vzniká rozpadem Radia-226 (z uranu)
    - má největší podíl na celk. dávce ionizujícího záření
- Arteficiální
  - medicína
    - diagnostika, terapie, sterilizace
  - průmyslové
    - nukleární energetika
    - zemědělství
    - .....

Zdroje ionizujícího záření

- Záření elektromagnetické:
  - zdroje γ záření: radioaktivní nuklidy (^{241}Am , ^{109}Cd , ^{57}Co ....)
  - zdroje rentgenového záření: rentgenové lampy, radioaktivní nuklidy, urychlovače elektronů

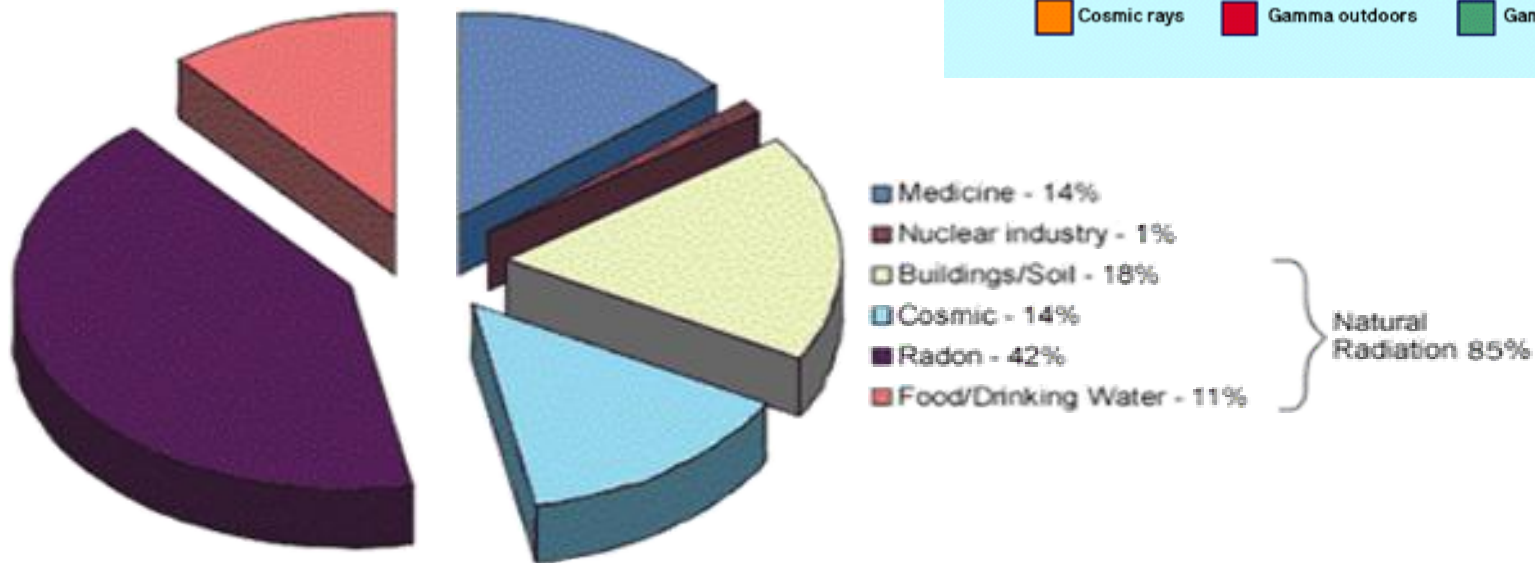
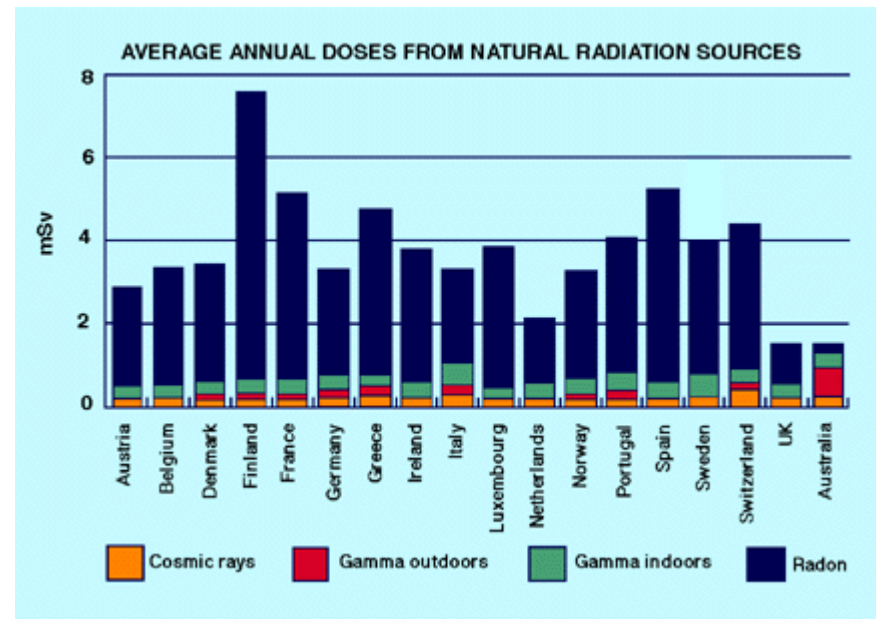
Zdroje ionizujícího záření

- Záření elektronové:
radioaktivní nuklidy emitující β
částice, urychlovače elektronů (^3H)
- Záření pozitronové:
radioaktivní nuklidy emitují
pozitrony (^{22}Na)

Zdroje ionizujícího záření

- Záření těžkých kladných částic:
radionuklidové zdroje α záření
(^{210}Po , ^{226}Ra), urychlovače
- Záření neutronové:
neutronový generátor, jaderný
reaktor

Zdroje ionizujícího záření

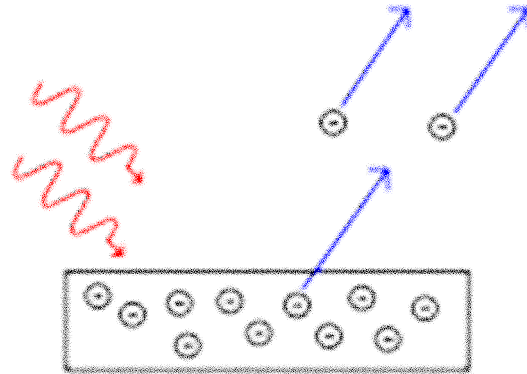

Interakce záření a hmoty

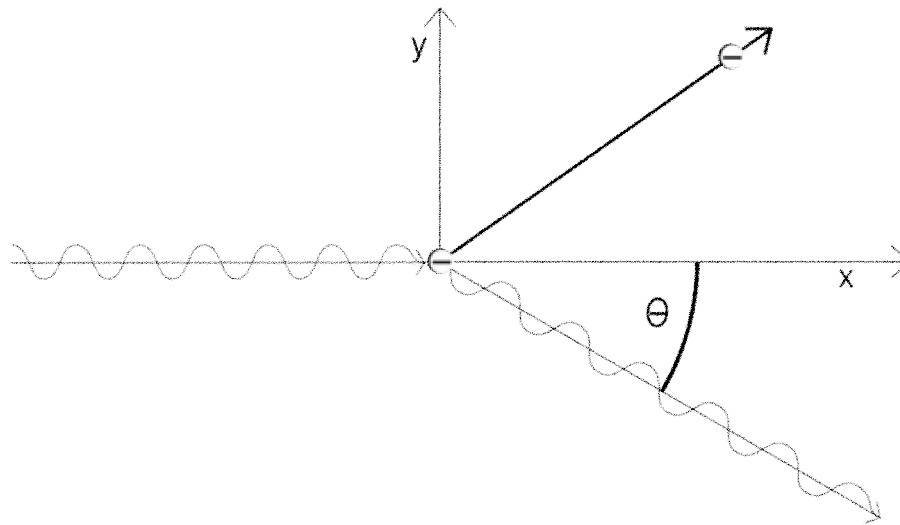
- Fotoelektrický jev
- Comptonův jev
- Tvorba páru elektron pozitron

Fotoelektrický jev

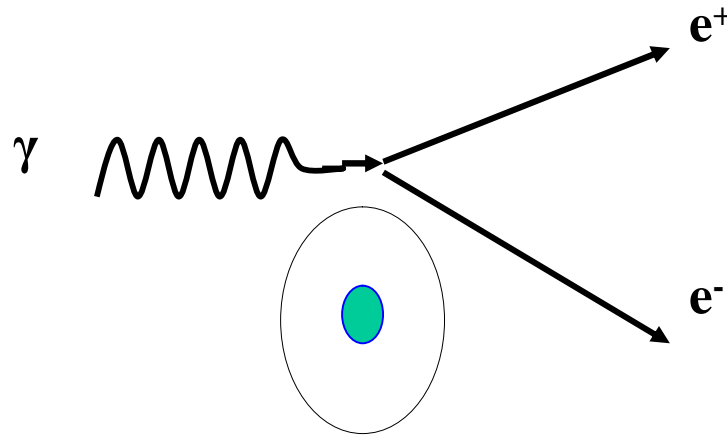
Fotoelektrický jev či fotoefekt je fyzikální jev, při němž jsou elektrony uvolňovány (vyzařovány, emitovány) z látky (nejčastěji z kovu) v důsledku absorpce elektromagnetického záření (např. rentgenové záření nebo viditelného světla) látkou.

Comptonův jev

Fyzikální děj, při kterém se po srážce elektromagnetického záření s atomy pevné látky mění vlnová délka záření v důsledku předání části své energie atomům nebo jejich elektronům.

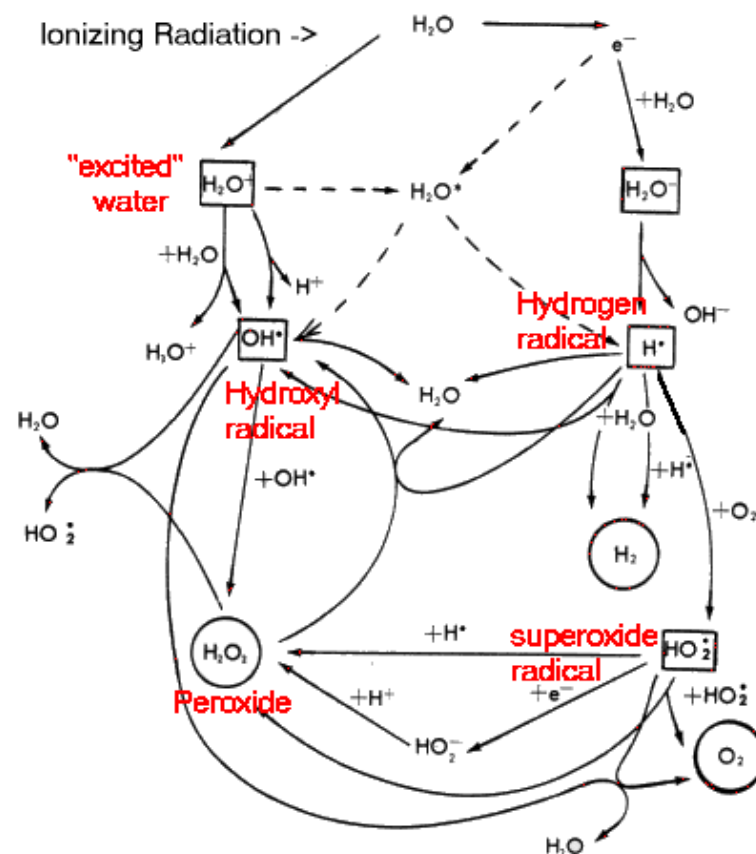
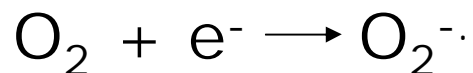
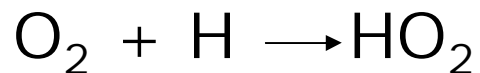
Tvorba páru elektron- pozitron

V poli atomového jádra se vytvoří e^+e^- pár

Chemické účinky ionizujícího záření

- Nejlépe jsou prostudovány radiačně-chemické rce v kapalinách (méně pak v plynech a pevných látkách)
- Pokud voda obsahuje rozpuštěný kyslík, probíhá následující rce:

Kyslíkový efekt !!

Biologické účinky ionizujícího záření

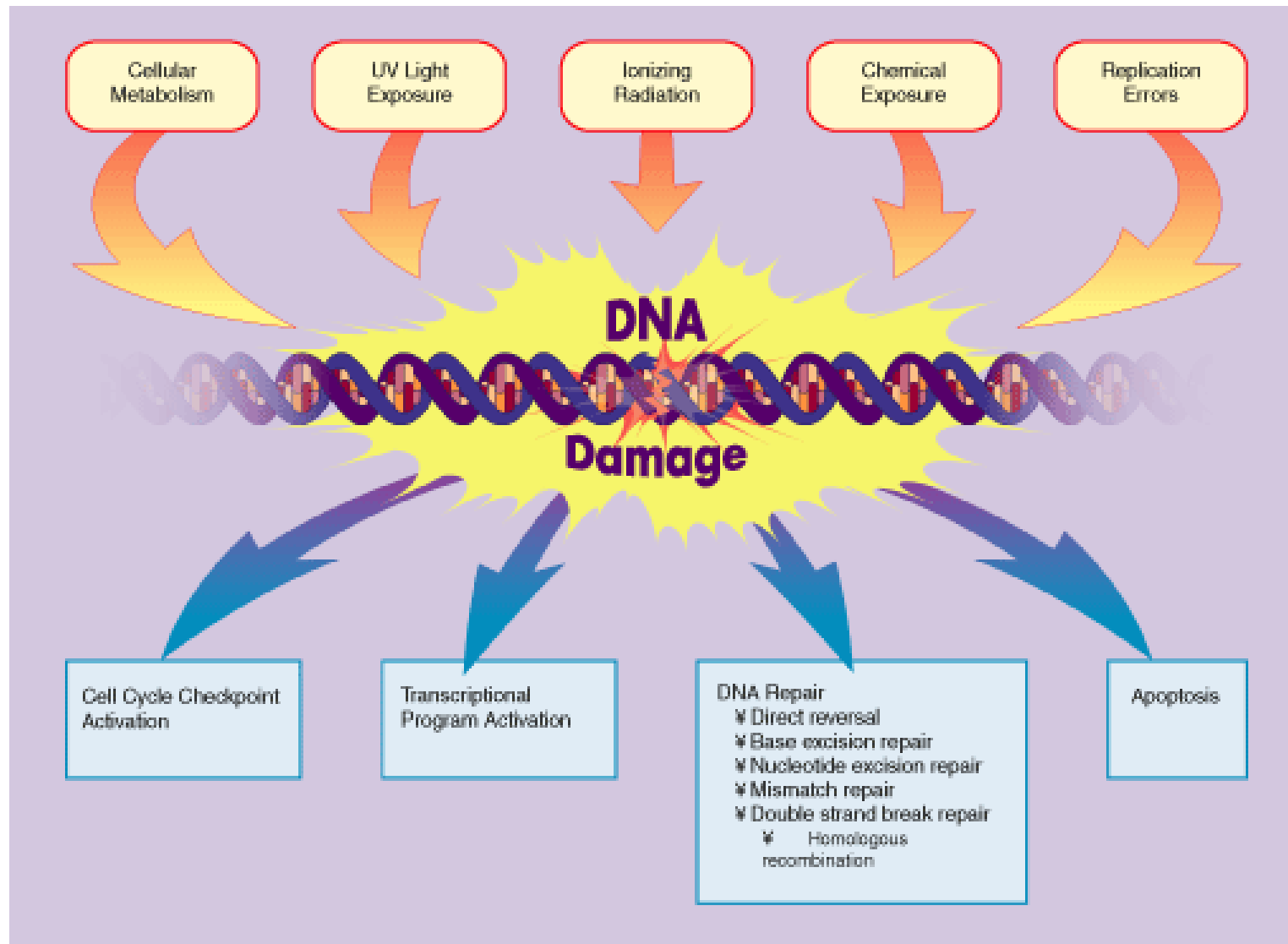
- Přímé účinky = přímá destrukce biomolekul
- Nepřímé účinky = tvorba volných radikálů radiolýzou vody
- Schopnost reparace
- Zásahové teorie matematický vztah mezi dávkou a účinkem

Poškození DNA

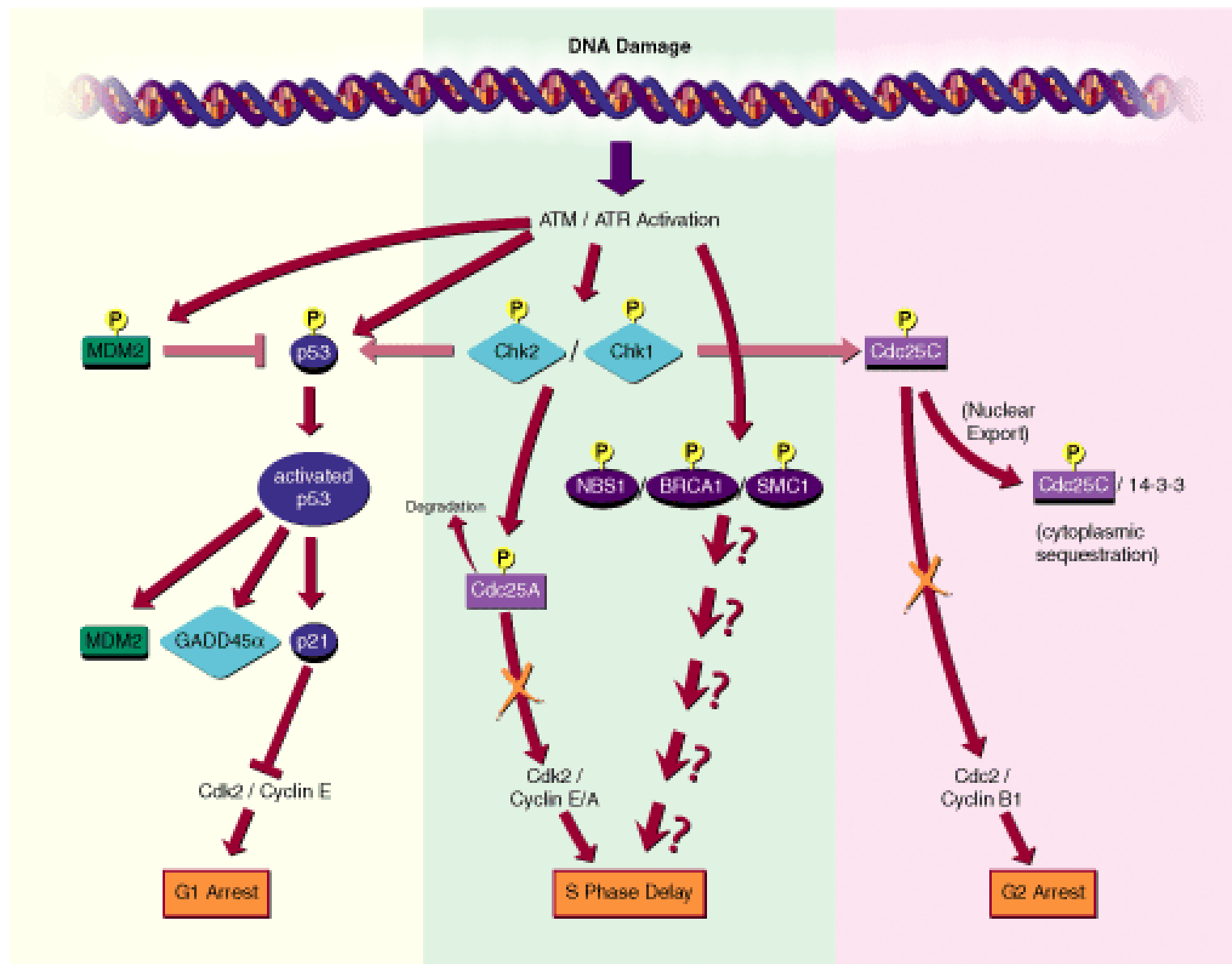
- Velice závažný stav
- Poškození DNA se odrazí v syntéze poškozených proteinů
- Reparační mechanismy DNA
- Rozmnožovací schopnosti buněk

Mechanisms of DNA Damage

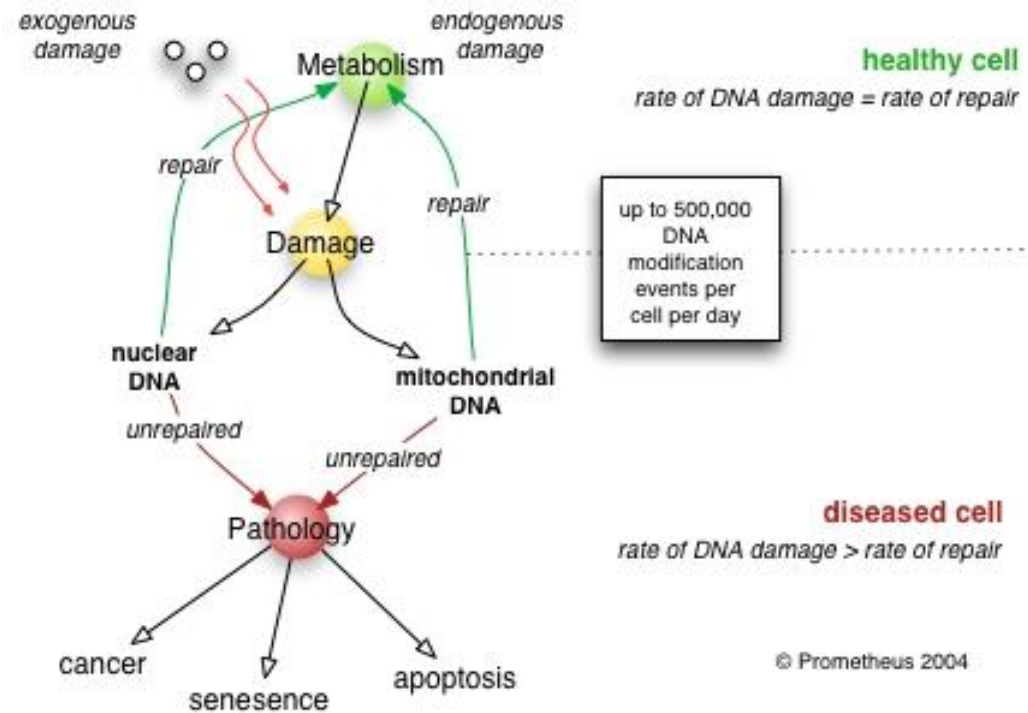

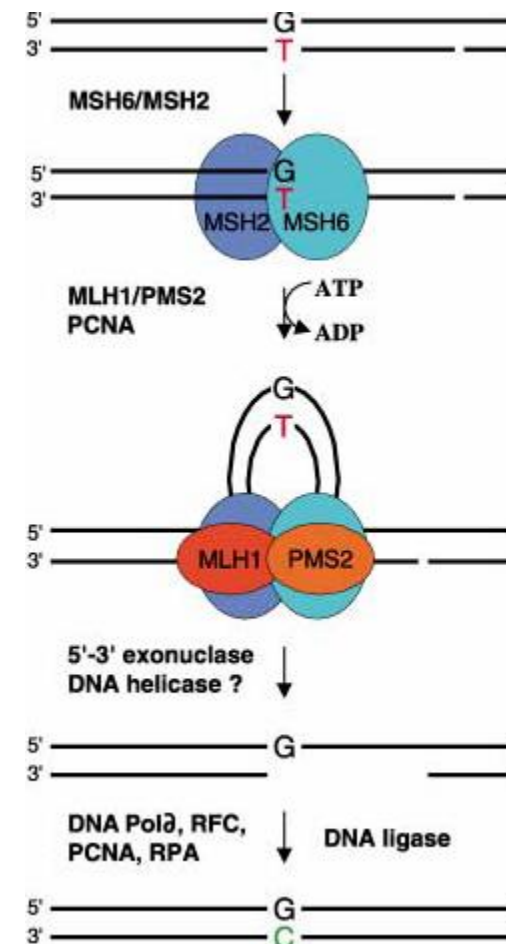
Reparační mechanismy DNA

- Přímá reparace
- Excisní reparace
- Mismatch reparace
- SSB reparace
- (DSB reparace)

System oprav chybného párování bází u savců

- Poškozený řetězec DNA obsahuje nesprávně párovanou bázi (T).
- Toto nesprávné párování je rozpoznáno proteinovým heterodimerem MSH6-MSH2 (MutS α).
- Proteiny MLH1/PMS2 (MutL α) a PCNA (proliferační jaderný antigen) vytvoří na DNA strukturu smyčky (angl. loop structure).
- Enzymy DNA exonukleáza a DNA helikáza degradují tu část řetězce DNA, která obsahuje chybné párování.
- Vzniklá mezera je poté doplněna díky replikačnímu aparátu správnou sekvencí bází.

Jak může IZ ovlivňovat přenos signálů v buňce ?

- Je předpoklad působení klasickou signální cestou probíhající od memb. receptoru směrem do bun. jádra
- Navíc vlastní poškození DNA aktivuje další signální dráhu

Klasická signální dráha

- Reversibilní oxidace SH-skupiny ležící v aktivním centru fosfatázy
- Ras protoonkogen – IZ stimuluje zvýšenou produkci tohoto protoonkogenu, což je spojeno s nárůstem radiorezistence buněk
- Samovolná aktivace transkripčního faktoru NF- κ B

Další signální cesta

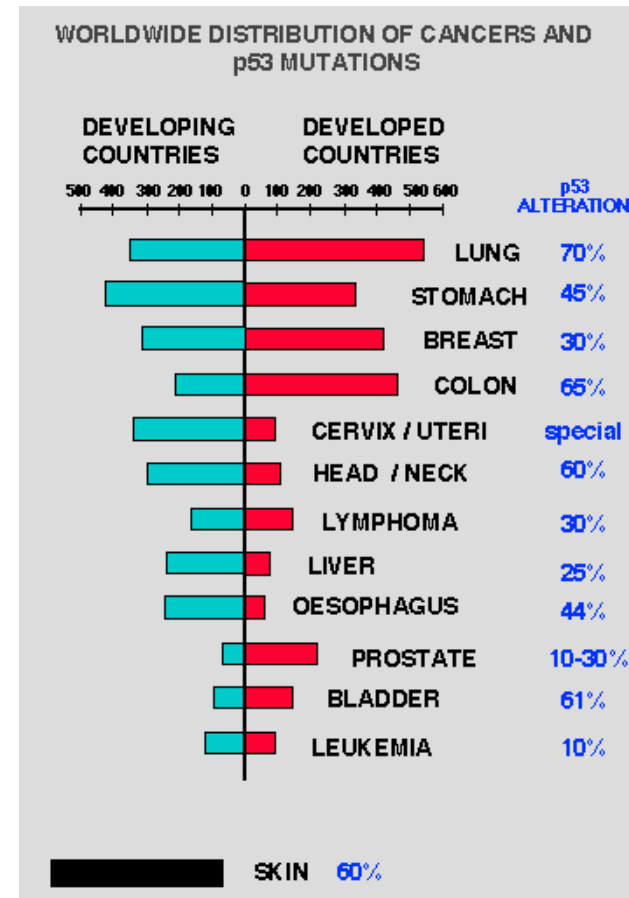
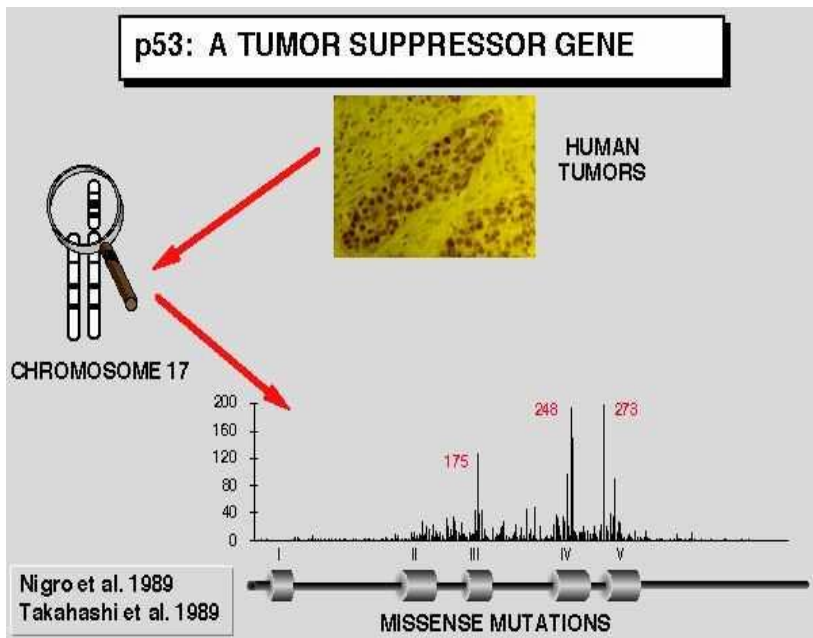
- Aktivace neopravenými nebo nereplikovanými úseky DNA
- Výsledkem je poté blokáda buněčného cyklu v G_1/S a G_2/M fázi – poskytnutí času pro reparaci DNA
- Protein p53 – inhibice b.c. příp. apoptóza

Význam proteinu p53

- Nádorový supresor
- Nejčastější mutace u lidských onkologických onemocnění (nad 50%)
- Sekvenčně specifický transkripční faktor
- Zastavení buněčného cyklu
- Apoptóza
- Diferenciace

Protein p53 je mutovaný v různých typech nádorů

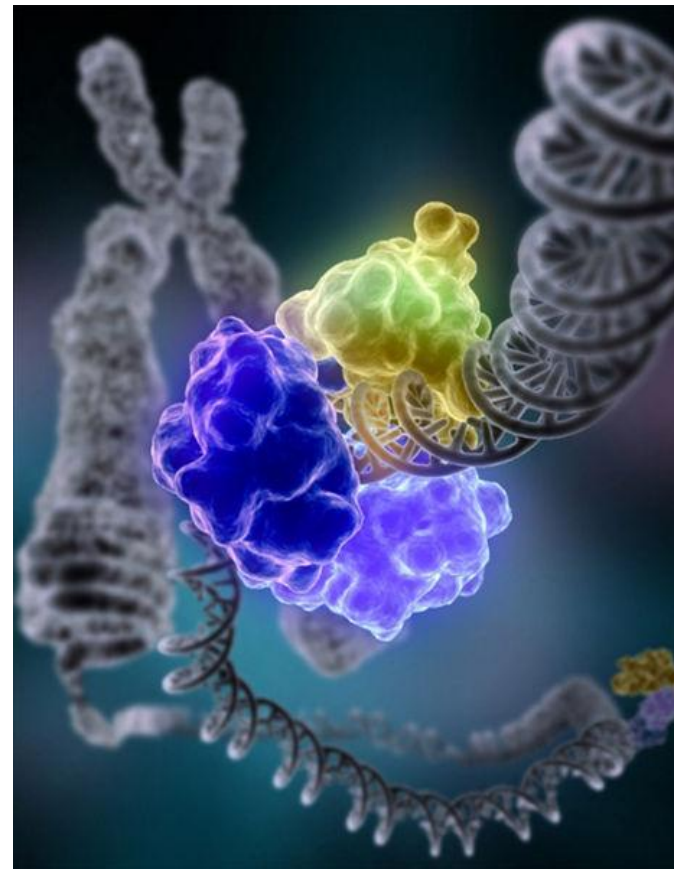

Úloha dalších transkripčních faktorů

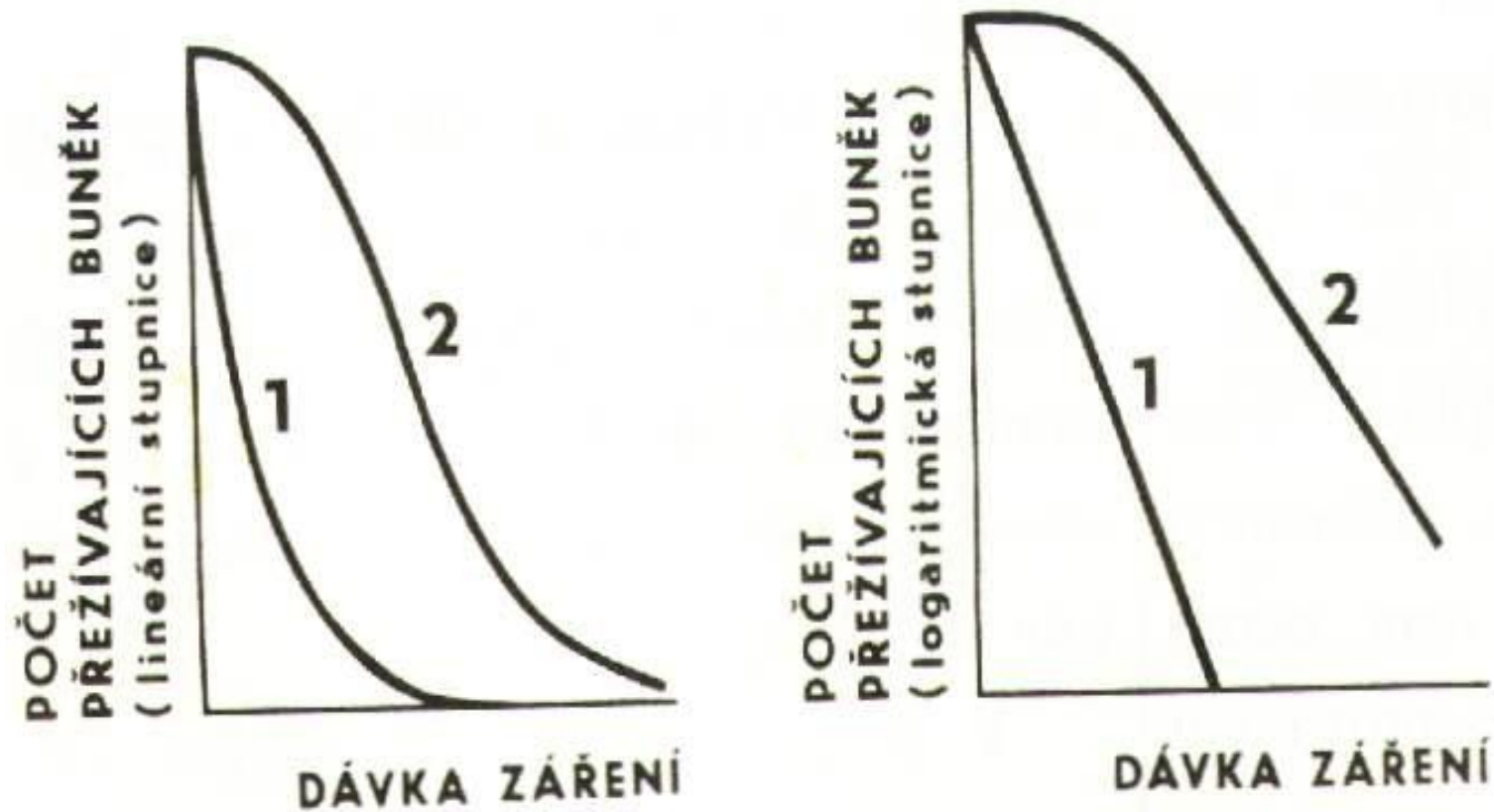
- CDKN1A- inhibitor cyklin dependentních kináz
- RAD 51 – oprava nebezpečných dvojitých zlomů
- C-jun, c-fos a Erg-1 – adaptace na radiační stres

Závislost IZ na řadě faktorů

- Dávka záření
- Dávkový příkon
- Druh IZ

Účinky na živý organismus

1 - JEDNOZÁSAHOVÁ KŘIVKA

2 - PĚTIZÁSAHOVÁ KŘIVKA

Citlivost živých systémů

- Proliferační kinetika tkáně
  - Ireversibilně postmitotické tkáně
  - Intermitotické a reversibilně postmitotické
- Počet buněk v proliferační frakci
  - Při každém ozáření dojde k redukci bb., která je proporcionální růstové frakci.

Účinky ionizujícího záření na lidský organismus

- Stochastické účinky (prahová hodnota)
- Deterministické účinky

Deterministické účinky

- Jsou takové, které se projeví po ozáření celého těla, nebo určité tkáně jednorázově
- Závislost pravděpodobnosti výskytu určitého poškození na ekvivalentní dávce má esovitý charakter

K deterministickým účinkům řadíme:

- Akutní nemoc z ozáření (radiační syndrom)
- Lokální akutní poškození kůže
- Poškození plodu
- Poruchy plodnosti
- Zákal oční čočky

Stochastické účinky

- Jsou důsledkem poškození malého počtu buněk
- Mohou se projevit po jednorázovém ozáření podprahovou dávkou, nebo při chronickém ozařování tkáně nebo celého těla

Charakter biologického účinku

• Deterministický

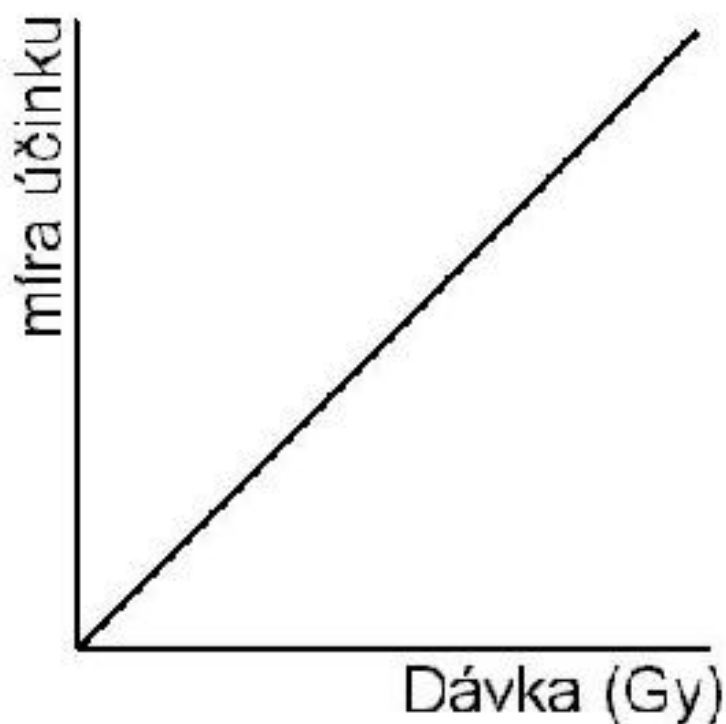
- závažnost závisí ("je determinována") na dávce
- manifestace specifická
  - poškození typických tkání a orgánů
- efekt se objevuje jen při překročení prahové dávky
- poškození je důsledkem zániku velkého množství buněk
- nástup příznaků brzy po expozici (krátká latence)
- typy:
  - akutní radiační syndrom (ak. nemoc z ozáření)
    - celotělové ozáření dávkou >1Gy
  - chronický post-radiační syndrom (celkově nebo lokálně)
    - sterilita, katarakta, radiační dermatitida, alopecie, endarteritis obliterans, pneumonitis, ...
  - poškození plodu *in utero*

• Stochastický

- pravděpodobnost roste s dávkou (ne závažnost!)
- manifestace nespecifická
  - poškození různých tkání a orgánů
- plynulý nárůst rizika bez "bezpečné" prahové dávky
- k efektu stačí poškození jediné buňky
- manifestace opožděná (dlouhá latence, typicky roky)
- typy:
  - somatické mutace - nádory
    - leukemie, št. žláza, plíce, ml. žláza, skelet
  - germinativní mutace (oocyt, spermie) – vrozený genetický defekt

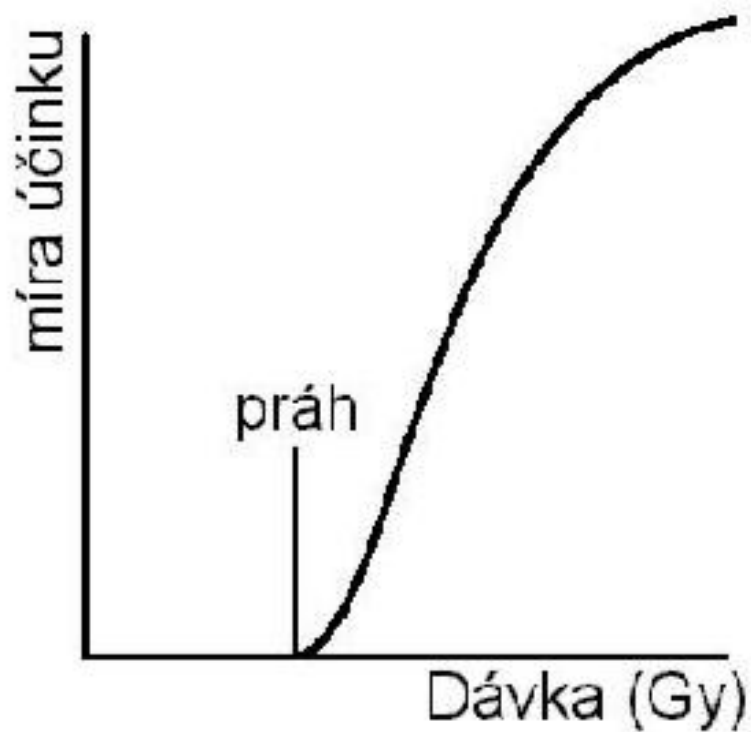
Stochastické vs. Deterministické účinky – grafické znázornění

účinky stochastické

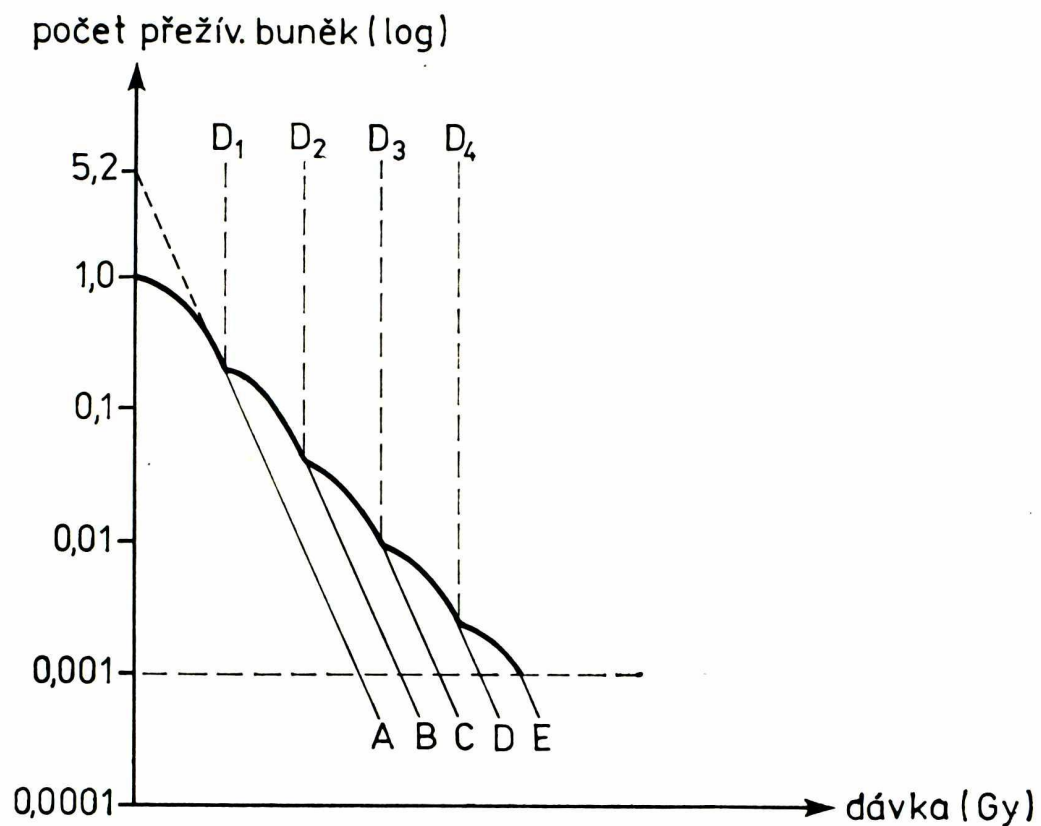

a

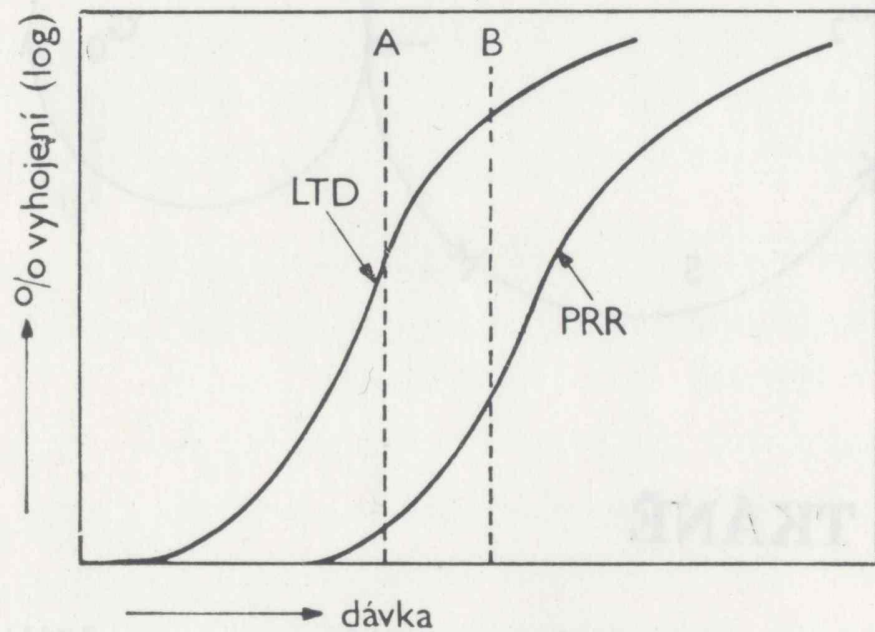
účinky deterministické

b

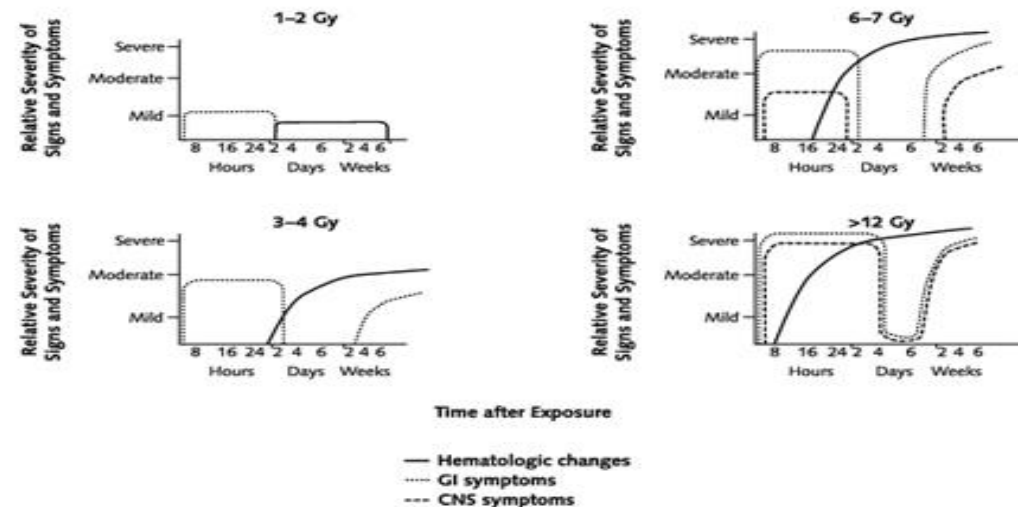
Obr. 297. Vliv frakcionace ozáření: křivka A — přežití buněk po jednorázovém ozáření, křivky B—E — přežití buněk po opakovaných dávkách. K docílení snížení počtu buněk na 0,001 je u křivky E třeba skoro dvojnásobné dávky než u křivky A.

Obr. 296. Radioterapeutický poměr: křivka LTD (letální tumorová dávka) — destrukce nádoru, křivka PRR (postradiační reakce) — poškození zdravé tkáně; A—B — radioterapeutický poměr.

Akutní radiační syndrom

- postihuje hematopoetický, gastrointestinální a cerebrovaskulární systém
  - časový průběh, rozsah a závažnost odstupňovaná podle dávky à **deterministický** efekt!!!
- od několika hodin do několika měsíců po expozici

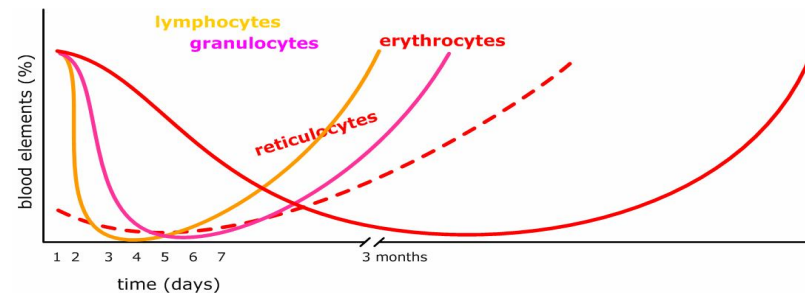
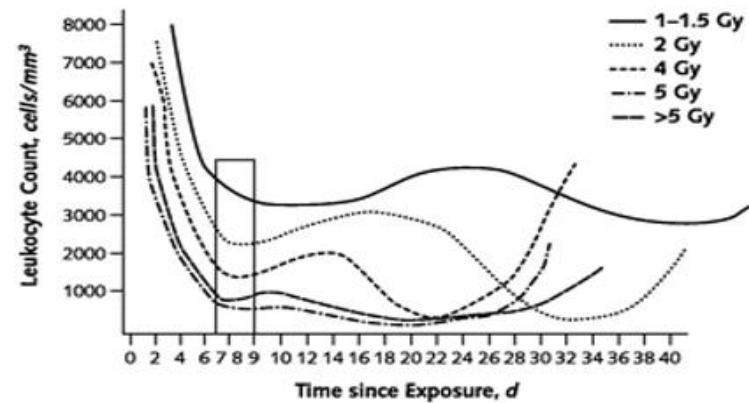

Akutní radiační syndrom

- Haematopoetický syndrom ($>1\text{Gy}$)
  - 1) retikulocytopenie, lymfopenie + granulocytóza
  - 2) granulocytopenie ($\rightarrow$ imunodeficience)
  - 3) trombocytopenie ($\rightarrow$ krvácivost)
  - 4) anemie ($\rightarrow$ hypoxie)
- GIT syndrom ($>10\text{Gy}$)
  - časný (hodiny) – nevolnost, zvracení, diarrhea
  - pozdní (dny) – ztráta intestinální integrity
    - malabsorpce, dehydratace, toxemie/sepse, ileus, krvácení
- Cerebrovaskulární syndrom (desítky Gy)
  - bolest hlavy, porucha kognitivních funkcí, dezorientace, ataxie, křeče, vyčerpání a hypotenze
- Kožní
  - erytém, popáleniny, edém, porucha hojení ran
  - epilace

Hematopoetický syndrom

- ozáření kostní dřeně (>1Gy) vede k exponenciálnímu zániku buněk -
hematologická krize
  - hypoplazie až aplazie dřeně + periferní pancytopenie (infekce, krvácení)
- subpopulace **kmenových bb** je selektivně více **radiorezistentní**, (pravděpodobně díky převaze bb. v G₀ fázi)
  - nezbytné pro regeneraci
- anemie je pozdním důsledkem (erythrocyty ~120 dní)!
- masivní **stresová reakce** (glukokortikoidy) přispívají k lymfopenii (cytolytický efekt) a paradoxně oddalují nástup granulocytopenie (uvolnění zásob. granulocytů ze sleziny)

Embryo, fetus, germinativní bb.

- Těhotenství – poškození plodu *in utero*
  - <3 týdny (blastogeneze)
    - “vše nebo nic”
      - genové a chromozomové mutace zpravidla vedou k abortu
  - 3. – 8. týden (organogeneze)
    - růstová retardace
    - teratogenní - kongenitální deformity
      - mikrocefalie, mikroftalmie, spina bifida, rozštěpy, ...
  - 8. – 15. týden (časně fetální období)
    - mentální retardace
    - zvýš. náchylnost k nádorovým onem. u dětí (leukemie)
  - později
    - značná rezistence
- Sterilita
  - spermatogeneze – dočasná sterilita u mužů
  - ovaria – nutná velká dávka k vyvolání sterility u žen
- Germinativní mutace
  - vrozené abnormality

IONIZUJÍCÍ ZÁŘENÍ A BUŇKY IMUNITNÍHO SYSTÉMU

*extrémně
citlivé*

*relativně
rezistentní*

kmenové
buňky
krvetvorby

B lymfocyty
*induktorová
fáze*

TH T_{S/C}
lymfocyty
*bez Ag
stimulace*

T lymfocyty
*po Ag
stimulaci*

NK buňky

zralé
granulocyty

makrofágy
plazmatické
buňky

MECHANISMUS PŮSOBENÍ

alterace, genetického
aparátu buňky

tvorba reaktivních
mediátorů z O₂

modulace signálních
systémů

Měření IZ

- Dávka
- Dávkový příkon (dávka za čas)
  - Ionizační komůrka (GM počítač modifikace)
  - Scintilační počítače
  - Filmový dozimetr
  - Termoluminiscenční dozimetr
  - Polovodičové dozimetry

Radiační ochrana

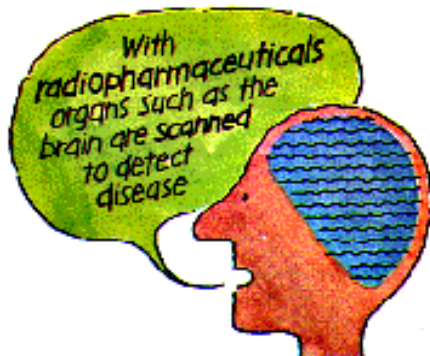
- Absorpce záření atomy
- Efekt vzdálenosti
- Dávkový příkon

Léčebné účinky ionizujícího záření

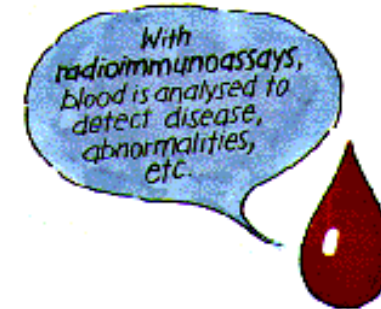
- Teleterapie (^{60}Co)
- Kontaktní terapie (^{32}P , ^{90}Sr)
- Brachyterapie (^{60}Co , ^{137}Cs)
- Endoterapie (Na^{131}I)
- Radioimunoterapie

Ionizující záření a medicína

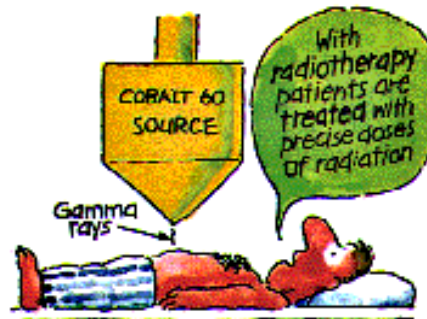
Diagnostika

RIA

Terapie

Hormeze

- Stimulující účinky malých dávek záření (1913)
- Mikroorganismy
- Rostliny
- Živočichové
- Člověk